

„Kerted tele van virággal...”

Gyömrői Edit és Lesznai Anna barátsága

A szignifikáns kapcsolatok vizsgálata az egyéni pszichobiográfiáknak is elkerülhetetlen része, hiszen a „másik” perspektívájából mindig élesebben kirajzolható az individuum személyisége és története is. Tanulmányom a kötet szempontjából a „multiple case” pszichobiográfia¹ egy példájának tekinthető. A pszichobiográfia e típusa két vagy több (direkt vagy indirekt kapcsolatban lévő) egyén életrajzának párhuzamos, egymás összefüggésében történő elemzése, illetve magának a kapcsolatnak a vizsgálata.² De ide sorolható az a műfaj is (amit a szociológia prozopográfiának nevez), amikor valamely közös (pl. szakmai, élethelyzeti, nemi, származási, osztálybeli) dimenzió mentén vizsgálunk egy kisebb vagy nagyobb embercsoportot (pl. a két háború közti Párizsban élő amerikai emigránsok, gyesen lévő apák, diplomás romák stb.). Saját szövegem az előbbi típusba sorolható, hiszen két kiemelt személy párhuzamos történetét és kapcsolatát teszi vizsgálat tárgyává. Az életutakat röviden külön-külön is bemutatom, de a tanulmány fő fókusza az élettörténetek összefonódására, közös elemeire és kontextusára, a két személyiség hasonlóságára és különbségeire, valamint kapcsolatuk jellegére irányul. Gyömrői Edit és Lesznai Anna kézenfekvő alanyok egy ilyen elemzéshez – közel azonos időszakban éltek, rész-

¹ A módszerről lásd Kate Isaacson: Divide and Multiply: Comparative Theory and Methodology in Multiple Case Psychobiography. In: William T. Schultz (ed.): *Handbook of Psychobiography*. Oxford University Press, Oxford, New York, 2005, 104–111.

² Partnerkapcsolatban élő alkotópárok vizsgálatához lásd Whitney Chadwick, Isabelle de Courtivron (eds.): *Significant Others. Creativity and Intimate Partnership*. Thames and Hudson Ltd, London, 1996.

ben hasonló háttérből jöttek és hasonló közegben mozogtak, és életútjukban is számos hasonlóság található. Írásomban kettejük barátságának nyomait próbálom felfejteni, különös tekintettel az emigráció időszakára, és e nyomok, illetve egyéb dokumentumok segítségével megmutatni néhány párhuzamot és különbözőséget élettörténetükben, körülményeikben és karakterükben.

Gyökerek

Gyömrői Edit pszichoanalitikus és Lesznai Anna író-képzőművész mindketten öntörvényű, sok szalon kreatív, mozgékony (mozgásra kényszerült) nők voltak. Feltehetőleg 1918-ban, a Vasárnapi Kör összejövetelein találkoztak először, és barátságuk a földrajzi távolság ellenére, ha megszakításokkal is, de Lesznai haláláig tartott. Nagyjából ugyanahhoz a generációhoz tartoztak (Lesznai tizenegy évvel idősebb volt), és többé-kevésbé hasonló – középosztálybeli/földbirtokos-nemes, asszimilálódott zsidó – családi háttérrel rendelkeztek. Családjukhoz való kapcsolatuk azonban nagyon is eltérő volt. Míg Lesznai erősen kötődött szüleihez, családi gyökereihez, Gyömrői viszonya jóval ambivalensebb volt az övéihez (különösen anyjához). A hagyományos, középosztálybeli életformájú családtól és az ehhez kapcsolódó értékrendtől való elszakadás szükséglete meghatározó volt egész későbbi életútjára nézve. Noha építész apja kívánságára egy iparművészeti iskolában belsőépítészetet tanult – ami ebben a korban szokatlan volt egy nő számára, és a független szakma és egzisztencia lehetőségét jelenthette –, ez nem csökkentette a fő konfliktusforrás: kommunista politikai kötődései jelentőségét. Társas és szellemi közegük hasonló volt Lesznaival, és részben ugyanazokhoz a társadalmi mozgalmakhoz csatlakoztak,³ magánéletük is részben hasonlóan alakult: mindketten többször elváltak (Lesznai háromszor, Gyömrői négyszer kötött házasságot), és a II. világháborúban mindketten elvesztették (egyik, illetve egyetlen) fiukat. Ugyanakkor Gyömrői erőteljesebben politikus, aktivista alkat volt, míg

³ Ehhez lásd pl. Gantner Brigitta Eszter: Lesznai Anna és szellemi köre. *Enigma*, 2007/51. 135–143.

Lesznai számára mindvégig a privát élet, illetve a szűkebb intellektuális szféra és a művészet területe jelentették a legalapvetőbb kötődéseket.⁴

Az 1910-es évek társadalmi-kulturális klímája különösen kedvező volt a hagyományos nemi szerepektől elszakadni igyekvő nők számára, és Lesznai családi körülményei kifejezetten inspirálták ezt a fajta kulturális-intellektuális érdeklődést. Lesznai és Gyömrői egyaránt kapcsolatba kerültek és aktív résztvevőivé is váltak a kor szinte valamennyi szellemi áramlatának és csoportjának. Ami Gyömrőit illeti, nagybátyja, a pszichoanalitikus Hollós István révén már a tízes években érdeklődni kezdett a pszichoanalízis iránt, amely később elsődleges szakmája lett. 1918-tól részt vett a Vasárnapi Kör összejövetelein, és az avantgárd író-költő-festő Raith Tivadaron keresztül kapcsolatba került Kassákkal és a magyar avantgárd körével. A Tanácsköztársaság idején mindketten a Közoktatási Népbiztosságon dolgoztak.

1919-ben mindketten recenziót közöltek a másik verseskötetéről. Gyömrői a *Thalia* folyóiratban közölt írása⁵ Lesznai negyedik, *Édenkert* című kötetét tárgyalja. Elismeri, hogy talán elfogultsága miatt is került a versek hatása alá mély istenességük, azaz a kettejük közötti „ideológiai szakadék” ellenére – mert annyira szereti Lesznait, az embert. Másrészt, e különbözőség miatt, tágabb perspektívából is szemlélheti költészetét, mint azok, akik elsősorban a tartalom felől közelítenek. Különösen gazdag költészetnek tarja, egy érett személyiség érett és édes gyümölcseinek. Ugyanakkor kritikus a burjánzó díszítésekkel, amelyek olykor elnyomják a tartalmat. Lesznai ornamentumként használja a szavakat – ez ugyanabból a gyökérből ered, mint művészeti munkája. De egészében véve Gyömrői csodálja a szerző természetes és autentikus („női”) lényét, amely mentes minden „izmus”-tól, mély panteizmust, a „dolgokkal”, a „világ gyümölcseivel” való egyesülés, határok nélküli érintés örömét fejezi ki.

Lesznai *Nyugat*-beli kritikája⁶ Rényi Edit verseiről⁷ sokat elárul szerzője világlátásáról is. Lesznai olvasatában a kötet a változó női szerepeket kísérő újfajta lelkiállapotok dokumentuma. A verseknek egyszerre témája

⁴ Az életrajzokhoz lásd Borgos 2008; Török 2001, 2007.

⁵ Rényi Edit: Lesznai Anna – *Édenkert*. *Thalia*, 1919/2. 49–50.

⁶ Lesznai Anna: Rényi Edith verseiről. *Nyugat*, 1919/6. 438–440.

⁷ *Rényi Edit versei*. Benkő Gyula Könyvkereskedése Kiadása, Budapest, 1919. (Rényi Ervin Gyömrői első férje, fia apja volt, ekkor az ő nevét viselte.)

a forradalom, a vallás, az anyaság és a nemek kapcsolata. Lesznai szavaival, a nagy társadalmi változások közepette „nagyobb összeomlás és nagyobb újjáépítési vágy sehol sincsen, mint a női lélekben. [...] A tegnapi erkölcsök kalodája összetörik. Parancsok és intézmények megváltoznak, mert most nyilvánul meg, hogy megváltozott maga a parancsok osztója, az intézmények megépítője, a férfi. S miként a tükörkép megzavarodik a tapon, ha hirtelen elváltozik a tükröződő alakja, úgy zavarodik meg a nyugalmas női öntudat, ha átalakul a benne tükröződő férfi. [...] Rényi Edit versei különösen értékes »document humain«-jei ennek az átalakulásnak.”

Amint tehát Lesznai kiemeli, a versek többek között azt reprezentálják, hogyan alakulnak át a hagyományos, egymást kiegészítő nemi szerepek egyfajta pajtási kapcsolattá. Ezen a ponton érezni a kritikus saját szorongásait is a függetlenebb, felelősebb – és olykor magányosabb – „új nő” megjelenését illetően. „A mai asszony a mai férfival együtt jár, de nem olvadnak ketten egymást kiegészítő eggyé. Mert vándorló pajtás lett a párból, ki régen maga volt az irányító, a cél, a teljesedés. [...] Rényi Edith egy versében magános határkönek nevezi magát, s evvel jelöli ki minden új asszony helyét a válságok mai keresztútján.”

Egy tizenöt évvel későbbi *Nyugat*-beli írása⁸ (Nagy Endre könyvére reagálva) már megkérdőjelezi ennek az eggyé oladásnak a mindenhatóságát: a jó kapcsolat szempontjából fontosabbnak tartja az egyéniség megőrzésének, kibontakozásának lehetőségét. „Az a jó szerelem, amely mindkét egyéniség számára a kifejlődés optimumát biztosítja.” Problematikusabbnak látja a „nőiség” fogalmát is: „A házasság részletkérdéseit a mindenkor társadalmi környezet határozza meg. Ilyen korszellemről befolyásolt követelménynek tartom a nő »nőiességét«, azaz esztétikára irányultságát, lágyságát, tartózkodó szelídségét is. Tulajdonképpen furcsa paradox hitem, hogy két ember annál könnyebben fér meg egymással, annál inkább válhatik eggyé, minél sokoldalúbb, gazdagabb az egyéni diszpozíciója. Megérteni csak azt tudjuk, amire bennünk is megvan a hajlandóság, s a plátói »Sympozion« mesebeli kétnemű embere alkalmasabb lenne a valóságos házasságra, mint a tökéletesen kitenyésztett hím- és nőstény-ember.”

⁸ Lesznai Anna: Kérdetlen válasz Nagy Endre „Szerelmesek kalauzá”-ra. *Nyugat*, 1934/14–15.

Mozgások, migrációk

A politikai körülmények Gyömrőit és Lesznait egyaránt többször is emigrációra kényszerítették. 1919-es bécsi, illetve 1939-es tengerentúli emigrációjuk (az Egyesült Államokba, illetve Ceylonba) a mindkettejüket érintő politikai és faji üldözés következménye volt.

A Tanácsköztársaság bukása után Gyömrői és Lesznai is Bécsbe menekültek. Gyömrői ekkor már elvált első férjétől, Lesznai formálisan még házasságban élt második férjével, Jászi Oszkárral, de már megismerkedett Gergely Tibor festőművész-grafikussal, aki élete további részében társa lett. Gyömrői számára Bécs rövidebb, egy-két éves periódus volt (Lesznai csak 1931-ben tért haza), melyet számos más állomás követett, de Bécsben egy ideig a Zipser Panzióban szállt meg, ahol Lesznai és Balázs Béla is laktak emigrációjuk egy szakaszában. Rövid (kolozsvári és ungvári) kitérők után Berlinbe költözött második férjével, Glück Lászlóval. 1923–1933 között itt élt, és fordításból, jelmeztervezésből, fotózásból próbált megélni. A berlini tartózkodás egyik legfontosabb szakmai „hozádék” pszichoanalitikus kiképződése volt Otto Fenichelnél. Szakmai-baráti köréhez baloldali, marxista, szintén többszörös emigráns kollégák tartoztak. Hitler hatalomra kerülése után először átmenetileg Prágába emigrált, majd 1934-ben visszatért Budapestre. A következő évben (épp Lesznai közvetítésével) átvette József Attila terápiáját. Ez a nehéz és végső soron sikertelen terápia azután (meglehetősen egyoldalúan) meghatározta pozícióját az irodalmi és pszichoanalitikus köztudatban.

1938-ban Gyömrőinek mint kommunista zsidó analitikusnak újra bizonytalanná vált a helyzete. Nemzetközi segítséggel végül Ceylonba kapott beutazási engedélyt 1939-ben harmadik férjével, Ujvári László újságíróval. Lesznai ugyanebben az évben emigrált harmadik férjével, Gergely Tiborral az Egyesült Államokba. Az itthon maradt gyerekek miatt érzett aggodalom és a tragikus veszteség után felerősödő büntudat szintén mindkettejüknél hangsúlyosan megjelenik. Gyömrői fia, Rényi Gábor tifuszban halt meg 1943-ban, 26 évesen egy orosz faluban, miután néhány társával megszökött a munkaszolgálatból. Lesznai legidősebb fiát, Garay Károlyt 1945-ben, 43 évesen gyilkolták meg Körtvéyesen német katonák, miután megtalálták nála angol pilótaigazolványát, és kémnek gondolták.

Gyömrői 1956-ig élt Ceylonban, ekkor Londonba költözött negyedik férjével, ahol viszonylag gyorsan sikerült felépítenie analitikus praxisát, és egészen nyolcvanéves koráig dolgozott, a Hampstead Clinic (a mai Anna Freud Központ) munkatársa lett. A hetvenes évekig elutasította a hazalátogatás gondolatát. Az intenzív munkán túl elsősorban Budapesthez való ambivalens viszonya, a trauma emléke tartotta vissza. Lesznai szintén csak 1965-ben, halála előtt egy évvel látogatott haza először.

Emigráns lét a barátság tükrében

Gyömrői és Lesznai kapcsolatának sajnos igen kevés írásos nyomát találtam. Érdekes módon Lesznai egyáltalán nem említi őt naplójában.⁹ (Feltehetőleg a napló más jellegű és léptékű élményeket, nagyrészt szellemi-filozófiai felfedezéseket rögzített.) A tengerentúli emigrációjuk utáni időszakból két személyes találkozásról találtam dokumentumokat. Az első akkorra esik, amikor Gyömrői 1941-ben ellátogatott (Ceylonból) Los Angelesben élő nővéréhez, és Lesznait is meglátogatta. A másik alkalom egy 1964-es amerikai út férjével – „szörnyű rohanás”, de nem bánta; találkozott Málival, és az „nagyon jó volt”, amint erről röviden beszámolt régi barát-nőjének, a fotográfus Reismann Mariannak.¹⁰

Barátságuk legbeszédesebb dokumentumai Lesznai Gyömrőihez írott levelei az emigrációból. Ezek a levelek a hazájuktól távolra került emigránsok (részben közös) tapasztalatait demonstrálják. Ebből az alig néhány, ám igen terjedelmes és önfeltáró levélből, amelyek az 1940-es, 1950-es évekből, Lesznai amerikai és Gyömrői ceyloni emigrációjának idejéből megmaradtak, sokat megtudhatunk Lesznai életkörülményeiről, szakmai lehetőségeiről és korlátairól, pszichés konfliktusairól és kétségeiről az Újvilágban. A levelek leggyakrabban visszatérő témái az alkotás nehézségei, az elégtelen emberi kapcsolatok, a háború, a fiai miatt érzett aggodalmak és a gyökerek fájdalmas hiánya. Sajnos a Gyömrői által írott levelek nem lelhetők fel, ezért az ő oldaláról csak az egyéb életrajzi és önéletrajzi do-

⁹ Lesznai Anna: *Sorsával tetováltan önmaga. Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből*. Szerk. Török Petra. Argumentum Kiadó, Budapest, 2010.

¹⁰ Gyömrői Edit levele Reismann Mariannhoz, 1964. PIM Kézirattára, V. 5167.

kumentumok segítségével tudom párhuzamba állítani a történetét Lesznai külső-belső körülményeivel.

Nyelve, poétikai és vizuális világa csakúgy, mint társas kapcsolatai erősen Magyarországhoz kötötték Lesznait. Soha nem tudott igazán hozzászokni az amerikai élethez. 54 évesen emigrált (Gyömrői csak 43 éves volt, amikor Ceylonba költözött), vagyis egy olyan életkorban, amikor (bármennyire is nyitott és rugalmas valaki) szinte lehetetlen elkezdni egy teljesen új életet. Egyik levelében, Jászi Oszkárakra utalva panaszkodik: „Oszkárék kedvesen írnak – hála Istennek elég rendben. Nekik sem írok, mert szidnak, hogy nem bírom elég bátran a »kezdet nehézségeit«. Nem értik, hogy az én koromban – már nem lehet kezdeni. Fontos pontokon legalábbis a jelenben kell élni – Isten jó segédelmével.”¹¹

A Boston melletti Cambridge-ben talál munkát a Wellesley lányfőiskolán („nagyon finom, nagyon konzervatív, nagyon puritán erkölcsű...”), míg férje, Gergely Tibor New Yorkban marad, és illusztrátorként dolgozik egy kiadónak. Ez a szeparáció valóságos megpróbáltatás Lesznainak: „Az idegenszerű és természetellenes atmoszféra, és főleg a Gergőtől való távoltság képtelenné tettek arra, hogy józan legyek, ha egyedül vagyok egy szobában”, írja 1940-ben.

A pénzkeresés, a pénzért való munka kényszere szintén frusztrálja: „el voltam anyagilag kényeztetve – utálok pénzkeresésből dolgozni. [...] Más világokból való, másfajta lény vagyok, aki csak »rezervációban« tudott megenni.”¹² Mindazonáltal munkáit jól fogadják Bostonban. Három kiállítása nyílik röviddel megérkezése után, néhány munkáját meg is vásárolják, és jó kritikákat kap. Mégis el akarja hagyni Bostont, és New Yorkba menni, de ez szakmailag eléggé reménytelennek látszik.

Bostonban képtelen azonosulni a művészettel kapcsolatos általános attitűddel: „A művészet szárny itt Bostonban nagy – de valahogy dilettánsos. Mindenki fest – élvezetből. De hogy meg is lehet szenvedni szellemileg azt, hogy művész az ember – azt nem értik: »Enjoy art.«”¹³ 1946-tól New Yorkban elindítja festőiskoláját, de úgy érzi, saját művészi eredetisége kiveszett belőle. A tanítást, a fiatalok társaságát élvezi, ez a szellemi létezés illúzióját nyújtja a számára. De úgy érzi, kreatív energiái elsorvad-

¹¹ Lesznai Anna levele Gyömrői Edithez, 1940. OSZK Kézirattár, Levelestár.

¹² Lesznai Anna levele Gyömrői Edithez, 1941. június. PIM Kézirattára, V. 3703.

¹³ Lesznai Anna levele Gyömrői Edithez, 1940. OSZK Kézirattár, Levelestár.

nak ebben az új közegben – vagy inkább a közeg hiányában. „Elvesztettem a creatív lényemmel való folytonosságot” – fogalmazza meg 1941-ben. „Nincs *saját* festői nyelvem – a régi népies stílus kihervadt itt belőlem – úgy festek, mint sok más. Kéjtelgek a művészetben, c'est tout” – írja 1953-ban.¹⁴

Az alkotás feltételét képező nyelvi és kulturális közeg hiánya irodalmi készségeiben is elbizonytalanítja: „Már nem tudok verset írni – pedig a verseimet érdemesebb volt megírni, mint a képeimet megfesteni. De nagyon fáj, hogy a nyelv, amelyen írtam, szintén nagyon problematikusá vált.”¹⁵

Egy másik nehézség, amivel szembesülnie kell, és ami szociális személyiségének komoly problémákat okoz, a valódi emberi kapcsolatok hiánya és a teljes önfeltárás lehetetlensége szinte minden helyzetben. „Angyaliak az itteniek, de csak külalakommal barátkoznak, *én* nem jelenek meg közöttük.” Az a benyomása, hogy a legtöbb ottani emberi kapcsolatot az érdekek mozgatják – kényszerűen az ő oldaláról is. Nem meri felfedni zsidóságát és a múltjához tartozó egyéb dolgokat sem. „Teljes lelki incognitóban (fajiban is) élek – rém nehéz.”¹⁶ Ezek a „titkok” még inkább megnehezítik az intim kapcsolatok kialakítását.

Helyzetét súlyosbítja a szerelem iránti elemi szüksége és Gerghez való szoros kötődése, melynek minden mást alárendel. Ehhez járul még a bűntudat, amiért Európában hagyta Károly fiát. „Két súlyos bűnöm van: túl könnyen hagytam el Karit, és túl erősen és egoisztikusan kapaszkodom Gergbe.”¹⁷

A két város Lesznai kétféle létmódját is reprezentálja, amelyek között ingázik, és amelyek mentén identitása szerveződik, már-már kettéhasad. Boston képviseli a munkát, a pénzkeresést és a magányt, míg New York az a hely, ahol élni lehet, de ahol „tehernek és akadálnak” érzi magát Gerg számára. „Mindezek a küzdelmek meglehetősen abnormális módon kettéfelé hasították az egyéniséget” – írja 1940-ben.

A „régí világ” elvesztését, honvágyát és elidegenedettségét a természet idézi fel legerőteljesebben. „Ha természetben vagyok, sokkal jobban érzem

¹⁴ Lesznai Anna levele Gyömrői Edithez, 1953. OSZK Kézirattár, Levelestár.

¹⁵ Lesznai Anna levele Gyömrői Edithez, 1940 körül. (Angol nyelven; ezt és a további angol leveleket is saját fordításban idézem.) OSZK Kézirattár, Levelestár.

¹⁶ Lesznai Anna levele Gyömrői Edithez, 1940. OSZK Kézirattár, Levelestár.

¹⁷ Lesznai Anna levele Gyömrői Edithez, 1940 körül (angol nyelven). OSZK Kézirattár, Levelestár.

mindazt, ami számomra elsüllyedt. Az idegen és idegenszerű nagy és kis városokban gépiesen forgok, egy kerék a kerekék közt.” Tartja a kapcsolatot néhány ott élő magyar baráttal és családdal, de „a régi szeretet és barátság »állati melege«” hiányzik. Reflektál Gyömrői rugalmasabbnak észlelt személyiségére és adaptív képességeire: „...neked, aki sokkal kevésbé magyar és sokkal rugalmasabb vagy, mint öreg Málid, tán, Isten adja, tetszeni is fog itt. Sok-sok jó van itt, azt sose tagadtam, de nekem egy napi Nagy-Mihály is messze volt.”¹⁸

Feltehetőleg Gyömrőit valóban erősebb függetlenségi szükséglet és kozmopolitább életmód jellemezte. Mind a pszichoanalízis, mind a kommunista mozgalom erős nemzetközi intézményes hálózattal rendelkezett, s ez segíthette abban, hogy neki való közösségeket és tevékenységeket találjon külföldön. A ceyloni élet ugyanakkor számára sem nem indult könnyen. Ez a legnagyobb földrajzi, kulturális és szociális váltás az életében, feltehetőleg még nagyobb, mint Lesznai számára Amerika. Megpróbálja folytatni analitikusi munkáját, de a kulturális és intézményes háttér hiánya komoly nehézséget jelent. Másfelől alapvetően fontosnak tartja, hogy közel kerüljön annak a helynek a kultúrájához, amelyben él, és ez az indíttatás rendszeres formát is ölt: beiratkozik a colombói egyetem filozófia szakára, és 1944-ben „Csoda és hit a korai buddhizmusban” címmel megvédi doktori disszertációját. Állandó indíttatást érez a tanulás, az új tevékenységek iránt; integrációs szükséglete összefonódik azzal az igénnyel, hogy változtasson, nyomot hagyjon azon a közösségen, amelyben él. Szőnyeget kezd szőni, de ezt sem csak a maga örömeire – szövőiskolát alapít egy faluban ceyloni nők számára. Bekapcsolódik a ceyloni baloldali és nőmozgalmakba is. Ceylonban ismeri meg negyedik férjét, Lyn Ludowyk Shakespeare-kutatót, aki életre szóló társa lesz.

Talán könnyebben alkalmazkodik tehát az új életkörülményekhez, de a gyökerek, az anyanyelv elvesztése számára is állandó problémát és fájdalmat jelent. Az élő magyar nyelvvel való kapcsolatát elveszítette, ugyanakkor egyik tartózkodási helyének nyelvét sem sajátította el anyanyelvi szinten. Számára is a háború előtti időszak, különösen az 1910-es évek (a „Rényi Edit korszak”) volt a legmeghatározóbb, és az állandó idegenség őt is megviseli. Ezt illusztrálja egy Reismann Mariannhoz írt levele 1956-ból,

¹⁸ Lesznai Anna levele Gyömrői Edithez, 1941. június. PIM Kézirattára, V. 3703.

a Londonba költözés küszöbén: „Bármennyi barát van itt, és bármennyire azt érzem, hogy sok tekintetben nyomot hagytam ezen az országon (ez beképzeltnek hangzik, de így van), mégis, 18 évig éltem úgy, hogy nem a magam nyelvén beszéltem, és senki sem értette meg a vicceimet. Kissé fáradt vagyok ettől.”¹⁹

A távolság ellenére Lesznai szorosan kötődik Gyömrőihez, és csodálja erejét, gazdag és adakozó személyiségét, otthonteremtő képességét az idegenben. A természettel való szoros kapcsolat mindkettejük számára különösen fontos; Gyömrői gazdag kertje a letelepedés, a szeretetképesség, a bőkezűség, az én gazdagságának szimbóluma Lesznai szemében – talán tudattalanul felidézve a körtvélyesi kert emlékét is. Mindez szembesíti őt saját gyengeségérzetével és elbizonytalanodott önértékelésével. Soraiból kiderül, hogy barátnője mennyire alapvető „szignifikáns másik”, valódi vonatkoztatási személy a számára. Amikor 1940-ben értesül Gyömrői harmadik férjének haláláról, nagy együttérzéssel és önmarcangolással írja: „Kedves öreg Edem: te még nagy szomorúságodban, magányodban sem vagy egyedül, Isten veled van, mert önmagad maradtál. Ez vigasz nekem, mert szeretlek, de szégyenkezéssel tölt el. Én elveszítettem magam – és kétfelé hasadtam – nincs erős akaratom, már nincs képességem az adásra, sem mint művész, sem mint emberi lény. Szégyenletesen gyenge vagyok. A te kerted tele van virággal, színeket látsz, belelátsz mások szívébe: mert erős vagy és szeretetben gazdag.”²⁰

Lesznaiban egyre határozottabb a vágy arra, hogy megőrizze és rögzítse az elsüllyedt világot. Egy 1953-as levelében írja: „Hála Istennek, és dacára sok keserves tapasztalatnak, szeretek élni, de ha arra gondolok, hogy egyszer meghalok, tán legjobban az fáj, hogy velem pusztul egy megíratlan, kiformázatlan, forrongó világ. Az a múlt, amiről *csak én* tudok – és a jelen problémái.”²¹ Ebben az időben már belekezdett nagyívű kulcsregénye, a *Kezdetben volt a kert* írásába, amelyet szerencsére be is tudott fejezni, és még a könyv 1966-os megjelenését is megérte.²²

¹⁹ Gyömrői Edit levele Reismann Mariannhoz. PIM Kézirattára, V. 5167.

²⁰ Lesznai Anna levele Gyömrői Edithez, 1940 körül (angol nyelven). OSZK Kézirattár, Levelestár.

²¹ Lesznai Anna levele Gyömrői Edithez, 1953. OSZK Kézirattár, Levelestár.

²² Lesznai Anna: *Kezdetben volt a kert*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966. Új kiadása: Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2015.

Gyömrői (Rényi Edit néven) ugyancsak írt két regényt német nyelven, feltehetőleg az 1940-es években. Az egyik, a bibliai témájú *Megbékélés* (Versöhnung) 1979-ben megjelent magyarul.²³ A másik, egy terjedelmes önéletrajzi regény, a *Szemben az árral* (Gegen den Strom), amely a Lesznai-könyvhöz részben hasonló szükségletekből születhetett, 2014-ben jelent meg németül,²⁴ és 2015-ben magyarul.²⁵ A regény narratívumában két szál, a háború előtti budapesti, bécsi, berlini múlt (politika, mozgalom, munka), illetve a ceyloni közelmúlt (Kelet, szerelem) váltakozik. A különféle életperiódusok írásos, stilizált rekonstruálása a külső világok rögzítése mellett kísérlet a szerző sokféle identitásának bemutatására, integrálására, megértésére is. A szöveg kevésbé koherens és irodalmilag egyértelműen kevésbé értékes, mint Lesznai munkája, de mint személyes és társadalmi dokumentum mindenképp olvasásra érdemes.

Figyelemre méltó, hogy amikor 1967-ben Beöthy Ottó, a Magyarok Világszövetségének főtítkára arról faggatja Gyömrőit, hogy mikor írja meg emlékiratait, ő nem ejt szót az ekkor már alkalmasint elkészült önéletrajzi regényről,²⁶ és az egész memoárírás hiábavalóságáról beszél. Életének és identitásának arról a szeletéről volna ugyanis leginkább írni valója, írhatnékja, amely nincs benne a köztudatban. Nem Gyömrőiről, hanem Rényi-ről, azaz az 1918–19 körüli önmagáról; „minden névcseré dacára” ezt érzi leginkább a sajátjának. „Az én memoirjaim? Mi értelme lenne? Talán vannak, akik emlékeznek Gyömrői Editre mint József Attila analitikusára – és csak ilyen szempontból; de az én memoirjaim minden névcseré dacára a Rényi Edit memoirjai lennének, és ki tudja már, ki volt az?”²⁷

Gyömrői Edit és Lesznai Anna élete egyaránt igen sűrű és sokrétű volt mind földrajzi hely, nyelv, mind szakma, életkörülmények és párkapcsolat-

²³ Rényi Edit: *Megbékélés*. Magvető, Budapest, 1979.

²⁴ Edit Gyömrői: *Gegen den Strom*. Christiane Ludwig-Körner kiadása, Berlin, 2014.

²⁵ Gyömrői Edit: *Szemben az árral*. Ford. Kis János. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2015.

²⁶ Talán azért, mert nem tekintette önéletrajznak a szöveget – ez kiderül a kiadási kísérlet során Vezér Erzsébethez írt leveléből is: „Drága Erzsikém, vigyázz arra, hogy ne publikálják mint autobiográfiát. Semmiképpen nem az. Megfigyelések a világban igaziak, de történetek nem. [...] Mondtam Neked, hogy az ember úgy használja az életét, mint valaki, aki vesz egy bögrét, a földhöz csapja, összeszedi a darabjait, és egy egészen másfajta bögrét csinál belőle.” (Gyömrői Edit levele Vezér Erzsébetnek, 1977. május 30. PIM Kézirattára, Vezér Erzsébet hagyatéka, 2005/50. Kiemelés az eredetiben.)

²⁷ Gyömrői Edit levele Beöthy Ottóhoz, 1967. jan. 24. MTA Kézirattára, Ms 5468.

tok tekintetében. Mozgásaik összetett (egyéni és társadalmi) folyamatokat és hatásokat mutatnak: a mobilitás szükségletét és a száműzetés kényszerét, új élményeket és elvesztett gyökereket, az otthonosság kialakításának képességét és visszatérő idegenségérzetet, az alkalmazkodás és az ellenállás szükségletét különféle személyes és szakmai szubkultúrákon és intézményeken keresztül. Noha ezek a váltások olykor kríziseket, hasadásokat okoztak saját magukban és kapcsolataiban, mégis úgy tűnik, sikerült megőrizniük (megteremteniük, elbeszélniük) egy dinamikus, újra- és újraíródó, de koherens identitást.

Barátságuknak talán leglényegesebb motívuma, hogy a másik személye mindkettejük számára a „régí szép időket” képviseli. Nem a jelen tartja elevenen, hanem a közös múlt, a sorscsapások előtti világ és életforma emléke, amelytől mindketten távol kerültek, s amellyel egyre kevesebb a kapcsolatuk – ez pedig tovább erősíti kettejük kapcsolatának értékét. Ahogy Lesznai fogalmaz 1953-ban írott levelében, válaszra biztatva Gyömrőit: „Egy hang a *valóságos* múltból.”²⁸

Felhasznált irodalom

- Ash, M. G. (2003): Forced Migration and Scientific Change After 1933: Steps Towards a New Overview. In: E. Timms – J. Hughes (szerk.): *Intellectual Migration and Cultural Transformation: Refugees from National Socialism in the English-Speaking World*. (241–263). New York, Vienna: Springer.
- Balázs B. (1982): *Napló II. 1914–1922*. Budapest, Magvető.
- Borgos A. (2008): Árral és ár ellen. Gyömrői (Gelb, Rényi, Glück, Újvári, Ludowyk) Edit életútjai. In: Erős F., Lénárd K., Bókay A. (szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról* (139–168) Budapest, Thalassa Alapítvány.
- Chadwick, W. – de Courtivron, I. (szerk.) (1996). *Significant Others. Creativity and Intimate Partnership*. London: Thames and Hudson Ltd.
- Freeman, M. (1993): *Rewriting the Self. History, Memory, Narrative*. London, New York: Routledge.
- Friedman, S. S. (1988): Women's Autobiographical Selves. In Shari B. (szerk.): *The Private Self: Theory and Practice of Women's Autobiographical Writings* (34–62). New York, London: Routledge.

²⁸ Lesznai Anna levele Gyömrői Edithez, 1953. OSZK Kézirattár, Levelestár. (Kiemelés az eredetiben.)

- Gantner B. E. (2007): Lesznai Anna és szellemi köre. *Enigma*, 51, 135–143.
- Gyömrői Edit levele Beöthy Ottóhoz (1967). MTA Kézirattára, Ms 5468.
- Gyömrői Edit levele Reismann Mariannhoz (1956, 1964). Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, V. 5167.
- Gyömrői Edit levele Vezér Erzsébethez (1977). PIM Kézirattára, Vezér Erzsébet hagyaték, 2005/50.
- Gyömrői E. (2015): *Szemben az árral*. Budapest, Jelenkor.
- Isaacson, K. (2005): Divide and Multiply: Comparative Theory and Methodology in Multiple Case Psychobiography. In: W. T. Schultz (szerk.): *Handbook of Psychobiography* (pp. 104–111). Oxford, New York: Oxford University Press.
- Lesznai Anna levelei Gyömrői Edithez (1940, 1953): Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár.
- Lesznai Anna levele Gyömrői Edithez (1941): Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, V. 3703.
- Lesznai A. (1919): Rényi Edith verseiről. *Nyugat*, 12(6): 438–440.
- Lesznai A. (1934): Kérdetlen válasz Nagy Endre „Szerelmesek kalauzá”-ra. *Nyugat*, 27 (14–15): 121–124.
- Lesznai A. (2010): *Sorsával tetováltan önmaga. Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Ludwig-Körner, C. (1999): Edit Ludowyk Gyömrői. In: Uő: *Wiederentdeckt – Psychoanalytikerinnen in Berlin* (pp. 119–148). Berlin: Bibliothek der Psychoanalyse, Psychosozial Verlag.
- Mészáros J. (2008): „Az Önök Bizottsága”. *Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rényi E. (1919): Lesznai Anna – Édenkert. *Thalia*, 1(2): 49–50.
- Schröter M. (1995): Edith Gyömrői. Eine biographische Skizze. *Luzifer Amor. Zeitschrift zur Geschichte der Psychoanalyse*, 8 (16): 102–115.
- Steiner, R. (2000): „It Is a New Kind of Diaspora”: *Explorations in the Sociopolitical and Cultural Context of Psychoanalysis*. London, New York: Karnac Books.
- Török P. (szerk.) (2007): Lesznai 1–2. *Enigma*, 51–52.
- Török P. (2001): *Formába kerekedett világ*. Hatvan: Hatvani Múzeum.
- Vezér E. (2007): Interjú Gyömrői Edittel [1971]. In: Uő: *Megőrzött, öreg hangok. Válogatott interjúk* (pp. 181–185). Szerk. Eörsi I. – Maróti I. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Vezér E. (1987): Nagyon fáj. Gyömrői Edit halálára. *Élet és Irodalom*, 31, 8.